

शिक्षकांची बदलती भूमिका (Changing Role of Teacher)

डॉ.संध्या लक्ष्मण भंगाळे
प्राचार्य
श्री बानेश्वर शिक्षणशास्त्र
महाविद्यालय,
अहमदनगर.

आपल्या भारत देशात प्राचीन काळापासून शैक्षणिक प्रगती उत्कृष्ट होती. गुरुला महत्वाचे स्थान होते. गुरु संस्कारक्षम संवेदनक्षम विद्यार्थ्यांवर प्रेमाची पाखर धालून संस्कार करणारा, कर्तव्यदक्ष नागरीक तयार करणारा शिष्याला अज्ञान रुपी अंधकारातून बाहेर काढून ज्ञानाच्या प्रकाशान आणणारा, शिष्यात ज्ञानाची ज्योत पेटविणारा गुरु अशाप्रकारे गुरुला अध्यात्मीक पिता असे म्हटले जाई.

प्राचीन काळापासून तर आजच्या आधुनिक काळापर्यंत गुरुच्या भूमिका कशा प्रकारे बदलत गेल्या ते पुढील प्रमाणे.

प्राचीन कालखंड :

भारत देशात शिक्षण व्यवसायाला प्राचीन काळापासून उज्वल अशी परंपरा आहे. शिक्षण देण्याचे काम ऋषीमुनी करीत असत. गुरुच्या आश्रमात राहून शिक्षण घ्यावे लागत असे. त्यामुळे गुरुची विद्यार्थ्यांवर २४ तास देखरेख असे. अभ्यासा सोबत खाणे पिणे, वागणूक, शरीर प्रकृती, वेशभुषा सवयी इ.बाबतीत गुरुचे मार्गदर्शन असे विद्या प्राप्ती सोबत आचार विचार सुयोग्य संस्कार होऊन त्याचे चारित्र्य संवर्धन होत असे. शिष्यांना मुलांप्रमाणे वागविले जाई. गुरुकुलातील वातावरण कुटूंबासारखेच असे. गुरुपत्नी व गुरु आपल्या शिष्यांवर वात्सल्यपूर्ण प्रेमाच्या वर्षाव करीत. त्यामुळे त्या ठिकाणी प्रेम व जिह्वाळा शिष्यांना भरभरून मिळत असे अशा प्रकारचे गुरु शिष्यांना समाजाला

तटबंदनीय होतेच राजसत्ताही त्यांच्यापुढे विनम्र होई. प्राचीन काळी शिक्षकांना गुरु किंवा आचार्य म्हणत असत.

‘आचार्य देवो भव’

‘गुरु ब्रम्हा गुरु विष्णु : गुरुर्देवो महेश्वरा :

गुरु साक्षात परब्रम्ह तस्मै श्रीगुरवे नमः’

अशा प्रकारे गुरुंना देवाचा ब्रम्हा, विष्णू महेशाचा दर्जा दिला जात होता. (या गुरुकुलाचे रुपांतर नंतरच्या काळात नालंदा, तक्षशिला, वलभी या विद्यापीठात झाले)

शिक्षण घेणाऱ्याच्या संस्था जशजशी वाढू लागली. तसतशी अधिक अधिक शिक्षकांची गरज भासू लागली. तसा समाजात एक शिक्षकांचा वर्ग निर्माण झाला. या वर्गानाही ज्ञान दानाचे कार्य उत्कृष्टपणे निरंतर सुरु ठेवले. या शिक्षकाला लोककल्याणाची तळमळ असे. ज्ञानी व चरित्र्य संपन्न असे शिक्षकवर्ग धनवान कधीच नव्हता. शिक्षक हा मुलांसमोरच नव्हे तर समाजासमोर आदर्श असे प्राचीन व मध्ययुगीन काळात शिक्षकांनी धार्मिक जागृतीचे कार्य केले. भारतात इंग्रजांचे राज्य आल्यावर सामाजिक व राजकिय जागृतीचे कार्य या शिक्षकांनी केले. विष्णूशास्त्री चिपळुणकर, जोतिबा फुले, आगरकर, कर्मवीर भाऊराव पाटील, ना.धो.कर्वे, टिळक, राष्ट्रीय शाळा मधून स्वदेश स्वधर्म स्वभाषा विषयी अभिमान जागृत केला समाजातील अनिष्ट रुढी बंद केल्या.

आधुनिक कालखंड :

आधुनिक भौतिक युगात मानवी जीवनात पैशाला महत्व प्राप्त झाले. त्यामुळे पुर्वीच्या काळी ज्याप्रमाणे कुटूंबात सामाजिक आपुलकीचे वातावरण होते. ते नष्ट झाले. कारण विभक्त कुटूंब पध्दती उदयास आली. आई वडिल दोघेही अर्थर्जन करण्यासाठी बाहेर पडू लागले. यामुळे मुले हे घरात एकटेच त्याच्या सोबतीला कॉम्प्युटर, लॅबटॉप,

टि.व्ही., मोबाईल त्यामुळे मुलेही एकलकोंडे झाले आहे. तसेच मुलाच्या अवास्तव गरजा आई वडिल पूर्ण करू लागले. पूर्वी एकत्र कुटूंब पध्दतीमुळे आजी—आजोबा मुलांवर संस्कार करित असत. आज मात्र विद्यार्थी आजी—आजोबा च्या प्रेमाला मुकले आहे. तर हे प्रेम संस्कार आजच्या शिक्षकाला करावे लागणार आहे. शिकविण्या बरोबर म्हणजेच शैक्षणिक विकासा बरोबरच नैतिक विकास करण्याची जबाबदारी आजच्या शिक्षकावर आलेली आहे. विविध मूल्य संस्कारचे कार्य हे शिक्षकाच्या करावे लागणार आहे.

आज समाजात अनेक प्रकारच्या समाजविघातक शक्ती कार्यरत आहे. त्या शक्तीला जर थोपवायेचे असेल सत्प्रवृत्तीचा विकास करायचा असेल तर संपूर्ण समाजावर संस्कार करणारी एक शिवशक्ती म्हणजे शिक्षण होय. समाजात सत्प्रवृत्ती सदगुण हे जागृत व्हायला पाहिजे हे जागृत करणारी प्रभावी शक्ती म्हणजे शिक्षण होय म्हणून तिला शिवशक्ती असे म्हणतात.

थोडक्यात असे म्हणता येईल की आपला देश सन २०२० पर्यंत एक विकसित राष्ट्र म्हणून ओळखला जावा हे आजचे आपले ध्येय आहे हे ध्येय जर आपला उत्कृष्टरीतीने साध्य करायचे असेल तर यात शिक्षकांची भूमिका अत्यंत महत्वाची आहे. कारण भारत महासत्ता बनेल ज्ञानाचा स्फोट होईल. त्याच बरोबर अनेक प्रश्न निर्माण होतील. लोसंख्या वाढ, सायबर क्राईम, ताणतणाव, भ्रष्टाचार प्रदूषण इ.या समस्यांना समर्थपणे तोंड देणारे विद्यार्थी भविष्यकाळातील शिक्षकाला घडवायचे आहे. यासाठी शिक्षकाला विविध प्रकारच्या भूमिका पार पाडाव्या लागणार आहे.

संदर्भ :

१) दुनाखे अरविंद उदयोनमुख भारतीय समाजातील शिक्षण २०११, डायमंड पब्लीकेशन पुणे

- २) म. बा. कुंडले शै. तत्वज्ञान व शै. समाजशास्त्र २००३, श्री विद्या प्रकाशन पुणे.
- ३) देशपांडे, माळी, भारतीय शिक्षणाचा इतिहास २००९, नित्य नुतन प्रकाशन पुणे
- ४) कुलकर्णी अनिल शिक्षणाचे बदलते संदर्भ, साकेतप्रकाशन औरंगाबाद
- ५) पासरनिस न. रा. शिक्षणाचे तत्वीक व समाजशास्त्रीय अधिष्ठान नित्यनुतन प्रकाशन पुणे
- ६) दुनाखे अरविंद प्रगत शैक्षणिक तत्वज्ञान २००५, नित्यनुतन प्रकाशन पुणे.

